

Inhoud

---

1 Inleiding	7
2 Levenswijsheid in het Oude Testament	11
3 Apocriefe wijsheid	25
4 Wijsheid in de Grieks-Romeinse wereld	34
5 Luisteren naar het Nieuwe Testament	46
6 Levenswijsheid voor en in de Reformatie	82
7 De weg naar het heden	100
8 De markt der mogelijkheden	113
9 Vragen rond wijsheid en deugd	133
10 Wijsheid en deugd in de levenspraktijk	150
Besluit	172
Literatuur	173

Inleiding

Wijsheid

‘**W**at is wijsheid’, een verzuchting die nog wel klinkt. Allerlei omstandigheden geven er aanleiding toe. Ouders weten niet wat ze met hun puber aan moeten. Moeten ze het maar laten gaan dat hij of zij half in de nacht thuiskomt of moeten ze er-teen optreden, maar hoe dan? Een kerkenraad moet besluiten nemen waarmee hij het risico loopt een flink deel van de gemeente van zich te vervreemden. De leiding van een bedrijf moet beslissen over een onzeker zelfstandig voortbestaan, of een overname waarbij een deel van het personeel ontslagen zal moeten worden.

Soms steekt de zucht om wijsheid dieper. Dan gaat het niet meer om allerlei praktische gevallen, maar om heel je leven. Wat is wijsheid om te leven, levenswijsheid? Hoe leef ik wijs en goed? En zou ik dan ook echt gelukkig kunnen worden?

Het is dan ook geen wonder dat in allerlei spreekwoorden en gezegdes wijsheid een rol speelt. Zoals: ‘De wijsheid komt met de jaren’, of: ‘De leerling in zijn waan beslist, de meester in zijn wijsheid gist’, en: ‘Als de wijn is in de man, is de wijsheid in de kan.’

Talrijke bekende en minder bekende schrijvers hebben zich over wijsheid uitgelaten. Op de site citaten.net vond ik er bijna

driehonderd citaten over. Bijvoorbeeld van de Romeinse wijsgeer Seneca: 'Alleen wijsheid is de ware vrijheid', of van de Franse wiskundige Descartes: 'Twijfel is het begin van de wijsheid'. Van ene Hendrix: 'Kennis spreekt, maar wijsheid luistert', en daarbij aansluitend van de Duitse filosoof Schopenhauer: 'Kennis is nog geen wijsheid'. Gandhi zei: 'Het is onwijs zeker te zijn van je eigen wijsheid', en om ook nog een regel van de bekende negentiende-eeuwse dichter Staring te noemen: 'Het is naarstigheid [ijver], die vroege kennis gaart, ervaring is 't, die spade [late] wijsheid baart.'

Uit mijn jeugdjaren herinner ik mij dat, als wij aan tafel als jongeren allerlei nogal eens ongenueanceerde meningen lanceerden over het gedrag van anderen, onze vader, die stil had geluisterd, de discussie sloot met het citeren van het volgende versje:

Ach, waren alle mensen wijs en deden daarbij wel,
de wereld was een paradijs, nu is zij vaak een hel.

Het zijn regels van de dichter Dirk Camphuijsen, 1586- 1627, een zachtmoedig mens, die door anderen niet altijd even zachtmoedig behandeld is, vandaar ook die laatste verzuchting.

Wijsheid en levensgeluk

Uit dit alles blijkt wel dat beschikken over veel verstandelijke kennis nog geen wijsheid hoeft te zijn en dat wijsheid ook alles te maken heeft met levenservaring en niet losgemaakt kan worden van een goed en deugdzaam leven. Bovendien wordt wijsheid ook in verband gebracht met geluk.

Vandaag de dag is er veel aandacht voor. Ongetwijfeld is die er altijd geweest. Bovengenoemde citaten laten dat wel zien. Maar in het moderne leven met zijn jacht, zijn drukte, zijn begerig zoeken naar telkens nieuwe superervaringen, zijn dolgedraaide materialisme lijkt de wal het schip te keren. Er bloeit een nieuw verlangen op naar inzicht in wat echt de moeite waard is.

Boeken, artikelen, cursussen, trainingen die daarover gaan kunnen rekenen op ruime belangstelling. Men verlangt naar verdieping, naar inzicht waar het werkelijk om gaat en wat echt gelukkig maakt. Met name dat laatste staat in het centrum van de belangstelling. In de maand van de geschiedenis in 2017 bood het *Historisch Nieuwsblad* een magazine aan over het thema geluk. Met onder andere een artikel over de jaren vijftig van de vorige eeuw onder de nostalgische titel: 'Toen was geluk heel gewoon'. Alom vraagt men zich af of dat geluk hervonden zou kunnen worden in de rust van stilte en bezinning. En zouden de klassieke deugden ons kunnen helpen om werkelijk tevreden en gelukkig te leven?

Ook in de kring van de wetenschappelijke bezinning op een goede en wijze manier van leven, van de ethiek dus, is er hernieuwde aandacht voor de deugdenethiek. Al in 1958 pleitte de ethicus dr. G. Brillenburg Wurth voor eerherstel van de deugd. Maar het lijkt wel alsof deze en dergelijke stemmen nu pas goed beginnen door te dringen. De 'vrijheid-blijheid'sfeer van de jaren zestig van de vorige eeuw, die gestimuleerd werd door het existentialisme, en waarin vooral taboes doorbroken moesten worden, bevredigt kennelijk ook weer niet. Ze kan toch alleen maar tot chaos en verwarring leiden.

De filosofie, die letterlijk genomen liefde tot de wijsheid is, maar zich weleens verloren heeft in een steeds fijner gesponnen web van theoretische bespiegelingen, wil vandaag de dag vooral toegepaste filosofie zijn. De vraag is niet zozeer hoe de dingen in elkaar zitten, maar wat de inzichten zijn die leiden tot een goed leven. Bijzonder populair is het instituut 'School of life' (School van het leven). Het is opgericht door de Engelse filosoof Alain de Botton en heeft nu wereldwijd vestigingen, met name in grote steden. De Botton schreef een boek onder de titel *De troost van de filosofie*. Het beleefde in 2017 al een 38^e druk.

Zoektocht

In dit boekje willen we op zoek gaan naar hoe een en ander ons zou kunnen helpen om goed en zinvol te leven. Kunnen we daarbij gebruikmaken van klassieke deugden als wijsheid, dapperheid en gematigdheid en rechtvaardigheid? En hoe geven de bijbelse deugden van geloof, hoop en liefde daar vorm en richting aan? Die laatste krijgen hier prioriteit, omdat ik mij wil laten leiden door de bijbelse openbaring. Daar vinden we het fundament van alles wat dient tot een zinvol leven. Als kernthema en tegelijk als samenvatting van het hier gebodene geldt dan ook: 'Het beginsel van wijsheid is de vreze des HEEREN' (Spr. 9:10).

Eerst zoeken we naar wat het Oude Testament ons biedt over wijsheid en deugd. Aansluitend komen enkele apocriefe boeken aan de orde. Omdat daarbij blijkt dat deze onder de druk en ten dele ook onder de invloed van de Grieks-Romeinse cultuur zijn ontstaan, wil ik in hoofdstuk 4 daar in een wat grove schets nader op ingaan.

Vervolgens is het Nieuwe Testament aan de beurt. Het is boeiend om te merken hoe het Evangelie van Christus bij alle overeenkomst met de Grieks-Romeinse wereld toch een eigen stijl aan ons leven geeft. Ja, en hoe is dat dan verwerkt in de geschiedenis van het christelijk geloven en leven? Hoofdstuk 6 gaat daarbij tot aan de Reformatie en via hoofdstuk 7 belanden wij in de tegenwoordige tijd. Het 8^e hoofdstuk verkent wat in de wereld van vandaag geldt voor wijsheid, deugd en geluk. In hoofdstuk 9 komen enkele vragen rond ons thema aan de orde en 10 sluit af met wat pennenstreken over de toepassing van een en ander op verschillende levensterreinen.

Mijn verlangen en hoop zijn dat ook dit boekje een bijdrage mag leveren aan een blijmoedig christelijk leven tot eer van God.

2

Levenswijsheid in het Oude Testament

Omschrijving

We luisteren nu eerst naar wat het Oude Testament ons aanreikt over wijsheid. Het Hebreeuwse woord ervoor is *chokma*. Het woord goochem, dat wij kennen van onze Joodse medeburgers, is daarvan afgeleid. Goochem is slim, het kan zelfs een wat negatieve bijklank hebben, dan is het sluw.

In het Oude Testament heeft wijsheid een brede betekenis. In het algemeen geeft het aan dat je bekwaam bent in wat je doet. Vakkundig, zeg maar. Het kan ook slaan op heel gewone dagelijkse dingen.

In het boek Prediker worden we aangespoord om alles wat onze hand vindt om te doen, te doen naar ons vermogen en met wijsheid, want als we gestorven zijn, is er geen wijsheid meer nodig (Pred. 9:10). Het volgende hoofdstuk van Prediker geeft er een praktisch voorbeeld van: als je bijl bot is, moet je bij het hout hakken veel meer kracht zetten. Het is dus wijsheid om je bijl te slijpen. Van Hiram uit Tyrus, die door Salomo ingezet werd bij de tempelbouw, wordt gezegd dat hij vol van wijsheid was om allerlei koperwerk te maken. Een vakbekwame kopersmid dus. (1 Kon. 7:14).

Maar die vakbekwaamheid beperkt zich niet tot allerlei handwerk. Bestuurders die allerlei situaties goed kunnen inschatten en de juiste beslissingen nemen zijn ook wijs. Salomo vroeg aan het begin van zijn regeringsperiode wijsheid om het grote volk Israël te regeren. Van de verhoring van dat gebed hebben we het sprekende voorbeeld van zijn oordeel over de vrouwen die allebei hetzelfde kind claimden (1 Kon. 3). In Ezechiël 28:4, 5 wordt de koning van Tyrus wijs genoemd vanwege zijn kundigheid in het zakendoen. Toch is wijsheid in het Oude Testament meer dan alleen berekend zijn voor je specifieke taak. Het is ook zoiets als levenskunst: de wijsheid om een goed en zinvol leven te leiden. Het gaat daarbij bepaald niet om een algemeen idee. Voor een abstracte beschrijving of definitie van wijsheid moeten we in het Oude Testament niet zijn. Wijsheid is verbonden met concrete personen en concrete gevallen in ons leven. Verschillende personen worden wijzen genoemd: we noemden Salomo al, maar we kunnen ook denken aan Jozef, Daniël of aan de anonieme wijze vrouwen, over wie we lezen kunnen in 2 Samuël 14:2-20 en 20:15-22.

Wijshedsliteratuur

Wijsheid vinden we heel het Oude Testament door. Alleen al het zelfstandig naamwoord, afgezien van allerlei afleidingen, komt er 151 keer voor. Toch zijn er bepaalde stukken die speciaal aandacht aan de wijsheid besteden. Ze staan bekend onder de naam 'wijshedsliteratuur'. Het gaat om de boeken Job, Spreuken en Prediker; ook Psalmen als 1, 19, 34, 49, 73, 112, 119, 128 en 133, dragen een *chokmatisch* karakter. In de profetische boeken kunnen we eveneens dergelijke gedeelten aantreffen. Een mooi voorbeeld daarvan is Jesaja 28:23-29. Een akkerbouwer weet precies wat hij wel en niet moet doen met bepaalde gewassen. Dat is praktische wijsheid, die aansluit bij wat de HEERE in de schepping heeft gelegd.

Vreze des HEEREN als begin

Fundamenteel bij dit alles is de krachtige betuiging dat de vreze des HEEREN het begin is van alle wijsheid (Spr. 9:10; Job 28:28; Ps. 111:10; Spr. 1:7). Deze teksten laten zien dat wijsheid, kennis en inzicht verwante begrippen zijn. Maar ook dat kan geen reden zijn om wijsheid theoretisch op te vatten. Het bijbelse kennen is veel meer dan iets alleen maar uit je hoofd kennen. Het gaat om een relatie, waarbij emoties bepaald niet uitgesloten zijn. Het Hebreeuwse woord voor kennen kan zelfs gebruikt worden voor de huwelijksgemeenschap. De klassieke Statenvertaling vertaalde dan ook met 'bekennen'. Inzicht betekent dat je de dingen doorhebt. Dat je de situaties goed kunt inschatten en weet hoe je er zo goed mogelijk mee om moet gaan. Wijsheid wortelt niet allereerst in ons hoofd, maar in ons hart. Mozes bidt in Psalm 90 om eerlijkheid ten aanzien van onze beperkte levensduur, opdat we zo een wijs hart zullen hebben (Ps. 90:12).

De vreze des HEEREN

'De vreze des HEEREN' is een karakteristieke uitdrukking voor het Oude Testament. Ze verbindt twee zaken, die wij nog wel eens tegenover elkaar willen stellen. Aan de ene kant ligt er in de vreze des HEEREN zeker iets van vrees. Als God Adam na de zondeval opzoekt, dan vreest Adam. De ontmoeting met de hoge, heilige God maakt hem angstig (Gen. 3:10). Hetzelfde zien we bij het volk, als God Zich aan hen openbaart bij de Sinai (Ex. 20:18). Ook Jesaja vreest bij de hoogheerlijke verschijning van God (Jes. 6:5). En toch mag die angst niet overheersen. Heel de Bijbel door en zeker ook in het Oude Testament klinkt van Godswege: 'Vreest niet.' Vreze des HEEREN wordt dan ook gebruikt voor het toegewijd en met liefde dienen van de HEERE. In Deuteronomium 10:12 komt dat heel helder naar voren: 'Nu dan, Israël, wat vraagt de HEERE, uw God, van u dan de HEERE, uw God, te vrezen, in

al Zijn wegen te gaan, Hem lief te hebben en de HEERE, uw God, te dienen, met heel uw hart, en met heel uw ziel.’

Dergelijke woorden geven aanleiding om hier eerder van ontzag en eerbied dan van angst te spreken. Liefde is daarbij onmisbaar. Belangrijk is dat van de Messias in Jesaja 11 wordt voorzien dat op Hem de Geest van de kennis en de vreze des HEEREN zal zijn. Ja, dat ‘Zijn ruiken zal zijn in de vreze des HEEREN’. Met andere woorden: Hij zal de geur van de vreze des HEEREN verspreiden. Het is als het ware de olie waarmee Hij gezalfd is en waar Hij naar ruikt.

Begin

Deze vreze des HEEREN is dus het begin. In Spreuken 9:10 betekent begin gewoon waar het mee begint. Dat is het eerste, dat gaat aan al het andere vooraf. In Job 28:28 worden wijsheid en vreze des HEEREN zelfs gelijkgesteld. Job bezingt daar de hoge waarde van de wijsheid. Toch kun je haar uiteindelijk niet vinden in het doorgronden van de dingen van het leven. Kopen kun je haar al helemaal niet. Ze is van God. En God zegt tegen de mens: vrees Mij, dat is wijsheid.

In Spreuken 1:7 en Psalm 111:10 staat begin voor uitgangspunt, principe, mogelijk ook voor het beste deel. De uitdrukking associeert met de eerstelingsgave, zoals die bijvoorbeeld met het oogstfeest aan de HEERE werd aangeboden. Het kan dan ook nog uitgelegd worden als deel voor het geheel. Een nog ander verband vinden we in Spreuken 15:33. Daar is de vreze des HEEREN de vermaning tot wijsheid. De goede relatie met God is dan de impuls tot wijsheid. Het stimuleert je om niet in allerlei dwaze wegen te vervallen, maar die van Zijn geboden te gaan.

Opmerkelijk is dat in Spreuken 2:3-6 de rollen lijken omgekeerd. Daar krijgen we de indruk dat het zoeken naar wijsheid tot de vreze des HEEREN leidt, omdat je gaat beseffen dat het de HEERE is, Die wijsheid geeft. Er is dus ook een wisselwerking tussen vroomheid en wijsheid.

Als onze conclusie moet hier dan ook luiden dat de rechte relatie met de HEERE onmisbaar is voor een wijs en goed leven. Van een scheiding tussen het godsdienstige en het gewone leven kan daarbij geen sprake zijn. De HEERE niet dienen en geen acht slaan op Zijn geboden wordt als onwijs en dwaas aangemerkt, vergelijk bijvoorbeeld Deuteronomium 32:5, 6.

Zonder de vreze des HEEREN heeft wijsheid geen enkele waarde voor God. Ze verwordt tot hoogmoed. Zo horen wij in het boek Job Elihu zeggen: de mensen vrezen de HEERE, maar de wijzen van hart ziet Hij niet aan (Job 37:24). Terecht verduidelijkt de Herziene Statenvertaling dat door aan te vullen: de *eigenwijzen*.

De HEERE Zelf is wijsheid

Deze onlosmakelijke band tussen wijsheid en vroomheid heeft ook alles te maken met het feit dat, zoals we in Spreuken 2:6 al lazten, de wijsheid uiteindelijk gave van God is. Hij is Zelf immers wijs en goed. In Jesaja 31:1,2 worden zij die het van de steun van Egypte verwachten, vermaand om zich in plaats daarvan te richten tot de HEERE. Hij is immers wijs. Hetzelfde vinden we als eindconclusie van de boven al vermelde beschrijving van het boerenwerk. Dat de wereld zo in elkaar zit, is te danken aan de wijsheid van God Zelf (Jes. 28:29).

Gods wijsheid komt dus bepaald uit in de schepping, zoals Hij die tot stand heeft gebracht en nog onderhoudt (vgl. bijv. Ps. 104:24; Spr. 3:19; Job 38:36, 37 en Jer. 51:15). Niet minder blijkt Zijn wijsheid in het rechtvaardig handelen met mensen (Job 11:6). In Zijn wijsheid kent en bepaalt Hij ook het verloop van de geschiedenis en maakt dat soms aan mensen als bijvoorbeeld Daniël bekend (Dan. 2:19-23).

Mensen worden dan ook wel gestimuleerd om wijsheid te zoeken, maar moeten zich niet verbeelden de laatste geheimen van het bestaan te kunnen doorgronden. God alleen beschikt